

III. RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

Ioan Godea, *Biserici de lemn din România (nord-vestul Transilvaniei)*, București, Editura Meridiane, 1996, 198p., 67 reproduceri.

Într-o prezentare grafică de excepție, editura Meridiane a făcut o plăcută surpriză prin publicarea, în 1996, a unei cărți referitoare la bisericile de lemn românești. Autorul ei, Ioan Godea, pregătise cartea pentru tipar din 1976. Subiectul era atunci deranjant, momentul "inoportun".

Demersul lucrării se limitează la spațiul vechiului Partium, la N-V Transilvaniei. Numărul mare de biserici răspândite pe acest teritoriu, nu a permis o prezentare separată a fiecărui monument, prin "fișe" independente. Autorul intenționa urmărirea fenomenului, a dezvoltării arhitecturii populare religioase românești de lemn, pe un spațiu bine definit. Departe de a se mulțumi doar cu cercetarea de teren sau cu informațiile oferite de bibliografia de specialitate, Ioan Godea își completează sursele, cu informații oferite de documentele păstrate în arhivele Sibiului, Aradului și Oradiei. De fapt surselor arhivistice vaste, informațiilor ample utilizate din aceste arhive subordonează celelalte surse.

Structura aparent stufoasă a cărții - șase capitole, cu două până la patru subcapitole și acestea segmentate pe probleme - e departe de a îngreuna înțelegerea temei propuse, a fenomenului de ansamblu. Cele zece Anexe de la sfârșitul lucrării completează cele afirmate, prin prezentarea sistematică a câtorva din documentele utilizate (Anexa 1-6), prin alcătuirea unor repertorii referitoare la zugravii ce au pictat bisericile Țării Crișurilor (Anexa 7), la copiștii manuscriselor găsite aici (Anexa 8), a cărților vechi românești (Anexa 9) și a bisericilor de lemn construite (Anexa 10).

Capitolul I (p.9-25) cuprinde o prezentare a cadrului geografic oferit de zona cercetată, a cadrului istoric, pornind de la paleolitic, până la 1918, a cadrului etnologic, în care urmărește ocupațiile locuitorilor: agricultura și meșteșugurile. Un subcapitol aparte, "Arhitectura sătească laică" (p.19-25) e pretextul pentru o analiză a evoluției locuințelor și anexelor gospodărești, de la bordeie la construcții de lemn și piatră.

Capitolul al II-lea (p.29-41) ne introduce în subiectul, în tema propusă. Sunt puține șantiere arheologice unde au ieșit la iveală urme ale bisericilor de lemn foarte vechi, iar actele oficiale emise de capitlul din Oradea nu menționează bisericile de lemn, până la începutul secolului al XIV-lea. Arhitectura de lemn tradițională, laică și ecleziastică, rămâne dominantă în perioada cuprinsă între mijlocul secolului al XIV-lea și sfârșitul secolului al XV-lea. Chiar dacă între secolele XV-XVII, s-au construit și biserici de zid, numărul lor era cu mult mai mic decât cele de paiantă de gard sau de cununi de bărne orizontale ("Biserici de lemn, de la începuturi până în secolul al XVII-lea", p.29-32). Cu toate vicisitudinile istoriei, secolul al XVIII-lea a însemnat apogeul arhitecturii populare de lemn. Bazându-se pe informațiile oferite de vizitațiile canonice întreprinse în satele bihorene din inițiativa episcopului catolic începând din 1715, sunt menționate construcțiile de lemn ale acestui secol. Din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cresc cererile pentru renovări și construirei de noi biserici. Aprobările pentru aceste inițiative erau condiționate de îndeplinirea obligațiilor iobăgești. ("Secolul al XVIII-lea, apogeul bisericilor de lemn din N-V României", p.32-39). Bisericile de lemn din secolele al XIX-lea și al XX-lea nu mai ating valoarea artistică a celor din secolul anterior, sunt mai modeste, lucrate mai în pripă, cu mijloacele mai ieftine ("Bisericile de lemn din secolele XIX și XX", p.40-41).

În cel de al III-lea capitol sunt prezentate materialele necesare ridicării de biserici: lemn, șindrilă și scânduri, fier și piatră, ("Materiale de construcții", p.45-51), tehnicile de construcții, învelitori, interioare ale tindei, naosului, absidei ("Tehnicile de construcție", p.45-51), planurile bisericilor de lemn - se disting trei tipuri planimetrice: biserica cu încăpere de plan pătrat, biserica cu navă dreptunghiulară și abside poligonale, biserica cu navă dreptunghiulară, cu absidă pătrată, dreptunghiulară sau polipondă, cu pereții din N și S decroșați ("Planurile bisericilor de lemn", p.59-68). Plastica arhitecturală și decorul (p.69-96) formează un subcapitol aparte. Este prezentat decorul în lemn, cheotorele, consolele, portalurile, ușile, decorația interioară, pictura, tehnica, temele iconografice și stilul acesteea.

Departe de a oferi doar o simplă analiză a evoluției arhitectonice, biserica de lemn e privită în ansamblul ei. Ca lăcaș destinat cultului, biserica are un inventar specific: mobilier, sfeșnice, candelabre, clopote, icoane pe lemn și sticlă, xilografuri, cruci ("Mobilierul și obiectele cultice cu valoare istorică sau documentar-artistică", p.99-107). Alături de prezentarea manuscriselor și a cărților vechi românești, legăturile de cărți și însemnările de pe cărți formează subiectul celui de al IV-lea capitol (p.99-114).

Biserica nu e doar un monument de artă. Biserica adună în jurul său comunitatea sătească. Ea nu e numai centrul religios. Slujba nu se spune doar din cărți, ea are o valoare morală de educație a credinciosului. Biserica e

însă și cea care pedepsește. Biserica e loc de judecată. După slujba de duminică, avea loc o judecată a oamenilor necinstiți. Vinovații erau băgați la perindele. Acest tip de judecată asigura moralitatea comunităților rurale, apăra familia, ca nucleu de bază a existenței sociale. În jurul bisericii aveau loc și sărbători. "Teleaga" sau "lioara" începea de la biserică. Abia după înconjurarea acestora de grupul de fete, ceremonialul se muta în sat. Teleaga era cadrul propice legământului de căsătorie. Biserica, ca lăcaș de cult, ce deservea comunitatea, era însă și obiect de litigiu. Posibilitățile reduse ale comunităților sătești, chiar în cazul construcțiilor de lemn, au determinat construirea unei singure biserici pentru două sate învecinate. Crescând numărul locuitorilor, locașul devenea neîncăpător. Cine avea prioritate asupra lui, cine putea să își construiască alt lăcaș? Împărțirea cheltuielilor era adesea dificilă (Cap.V, "Biserica de lemn - loc de judecată. Obiceiuri și tradiții legate de biserică. Biserica de lemn, obiect de litigiu", p.117-124).

Bisericile de lemn din Țara Crișurilor, vândute, strămutate dintr-un loc în altul, distruse de incendii, fie că le cunoaștem din documentele de arhivă, din cronici sau din tradiția orală, au constituit, la vremea lor, adevărate izbânzii ale meșterilor și ale satelor (Cap.VI, "Concluzii", p.127-130).

Materia arhivistică utilizată de Ioan Godea e în cea mai mare parte inedit. Prelucrarea lui, într-o analiză asupra bisericilor de lemn din Țara Crișurilor, e premiul bun câștigat al acestei lucrări. Sursele bibliografice lasă și ele loc unor concluzii, unor opinii. Departate de a fi ferm, tranșant în exprimarea acestora, concluziile nu sunt mai puțin personale. Nu respinge ideea priorității bisericilor de lemn, în raport cu cele de piatră, chiar dacă "urmele celor dintâi sunt cu totul sporadice" (p.30). Ușa cu care a fost prevăzut naosul, pe latura de sud, nu se datorează influențelor romanice sau gotice (opinia lui V.Vătășianu), ci "unui împrumut firesc din arhitectura laică a zonei" (p.57). Referitor la influențele gotice din arhitectura religioasă românească, vizibilă mai ales în zveltețea turnurilor (opinia lui V. Vătășianu, A. Popa), I. Godea nu se pronunță tranșant. Certă este doar "influența venită în secolele XVII-XVIII, din partea construcțiilor de zid din oraș, a catedralelor". Apariția bulbilor la turnurile bisericilor de lemn este "rezultatul contaminării cu barocul mediu urban" (p.82). Anexa 10, "Datarea bisericilor de lemn existente din Nord - Vestul României. Meșteri constructori și zugravi" (p.169-177), se bazează, de asemenea, pe surse precise: informațiile oferite de documente și/sau de pisaniile din biserici. Informațiile orale și părerile contradictorii sunt menționate ca atare.

În ciuda studiului intens adesea pe spații cronologice prea întinse (ne referim la capitolele I și II), cercetarea de arhivă îmbinată cu cea de teren, oferă lucrării autoritate. Completarea textului cu un bogat material ilustrativ, cu multe biserici surprinse în diferite faze de restaurare sporește calitatea cărții.

I. PURCAR

Alain Besançon, *Imaginea interzisă. Istoria intelectuală a iconoclasmului de la Platon la Kandinsky*, București, Humanitas, 1996, 415 p.

La numai doi ani de la apariția volumului în Librairie Arthème Fayard, editura Humanitas oferă, în condiții grafice deosebite, o a treia traducere a lui Alain Besançon, *Imaginea interzisă. Istoria intelectuală a iconoclasmului de la Platon la Kandinsky*.

Demersul lucrării de față a fost determinat de un seminar ținut la École des Haute Études despre avangardismul rus. Concluzia la care a ajuns Besançon în urma susținerii acestui seminar a fost că "cei doi mari pictori ruși - Malevici și Kandinsky, refuzând figura - considerată ca incapabilă să reprezinte absolutul - regăseau, fără să știe, argumentul clasic al iconoclasmului (p.13). El va încerca astfel să construiască istoria reprezentării divinului, mai exact va încerca o reconstituire a doctrinelor și a ideilor care aveau drept obiect această reprezentare. Ancheta sa se limitează la civilizația europeană.

Besançon se hotărăște să nu intre în istoria plastică a reprezentărilor, care ar depinde de istoria artelor: "Nu fac o istorie a artei. Dar pentru ca analiza mea să nu-și piardă complet legătura cu arta, de la care pleacă și la care trebuie să revină, trebuie să ne amintim câteva puncte" (p.120.).

Privită prin intermediul filozofiei, a esteticii și a teologiei, arta - reprezentarea plastică a divinului - oferă totuși suficiente puncte necesare și unei istorii a artei religioase.

Structura cărții lui Besançon este vastă. Autorul surprinde în cele opt capitole ale sale, întinse pe o perioadă cronologică lungă - din Grecia lui Platon și Aristotel, până la Rusia lui Kandinsky și Malevici - două cicluri iconoclaste: ciclul iconoclasmului antic și ciclul iconoclasmului modern, între care se interpune perioada de pace a imaginii, în care disputele iconoclaste/iconodule se duc doar la nivelul teologic.

Studiul iconoclasmului pornește deci la Besançon din Grecia. În timp ce arta greacă se afirmă reprezentându-și zcii, dezvoltându-se și mergând spre perfecțiune, filozofia deschidea un ciclu considerat iconoclast. După